

A PRESZKÍTA MEZŐCSÁTI KULTÚRA EMBERTANI ÁTTEKINTÉSE ÉS ÚJABB LELETEI LUDAS-VARJÚ DŰLŐ LELŐHELYRŐL

K. Zoffmann Zsuzsanna

Budapest

Zoffmann, ZS. K.: *Anthropological outline of the Pre-Scythian Mezőcsát culture and its new finds from the Ludas-Varjú dűlő site. Fourteen finds from the early Iron Age (Pre-Scythian) Mezőcsát culture was recovered at the site. The series fragment was not suitable for a demographic analysis and there was only a limited opportunity for pathologic observations because of the fragmented nature of the bones. The only find that could taxonomically be evaluated was very robust and reminded of the Cro-Magnonid-Nordic variant characteristic of the Eastern European region. The results of the Penrose analyses showed significant similarities between the Pre-Scythians of the Carpathian Basin and the Iron Age population of Greece, the Scythian population of Bessarabia and the Hallstatt population groups of Central Europe. Accordingly, the local population played only a minor role in the formation of the Pre-Scythian Mezőcsát culture.*

Keywords: Iron age, Mezőcsát (Pre-Scythian) culture.

Leletanyag és vizsgálati módszerek

A Heves megyei lelőhelyen, 2002-ben, Domboróczki László régész feltárásai során, késő-bronzkori és hat, pontosabban nem keltezhető sírral együtt, kora-vaskori preszkíta, azaz Mezőcsáti kultúrába tartozó temetkezések is előkerültek Domboróczki László szóbeli közlése). Ez utóbbiakból összesen 14 lelet állt az embertani vizsgálat rendelkezésére (1–2. táblázat). A vizsgálat lehetővé tételéért Domboróczki Lászlónak (2004) tartozom köszönettel.

Az embertani vizsgálat Alekszejev és Debec (1964), Éry és munkatársai (1963), Johnton (1961), Martin (1924), Nemeskéri és munkatársai (1960), Schour és Massler (1941) és Sjøvold (1975, 1990) módszereit követte.

Az embertani leleteket az egri Dobó István Múzeum Régészeti Osztályának gyűjteményében tárolják.

Demográfiai értékelhetőség

A vizsgált 14 lelet demográfiai elemzésre nem alkalmas, a populáció demográfiai paramétereit egyelőre csak a Mezőcsát-Hörcsögös lelőhelyen feltárt sorozat alapján ismerjük (Acsádi és Nemeskéri 1970).

A Mezőcsáton temetezőknek összesen 45 sírja vált ismertté, köztük 13 sír gyermekek, 12 sír férfiak, 20 pedig nők sírja volt. Az ásatás során újszülöttek, vagy csecsemők sírjai nem kerültek elő. A szerzők a népcsoport tagjainak születéskor várható élettartamát 44,03 évre becsülték, s ugyanezt az adatot 20 éves korban, a férfiaknál 31,97,

nőknél pedig 31,36, tehát tulajdonképpen ugyanannyi évre becsülték (Acsádi és Nemeskéri 1970). Az adatok a részlegesen feltárt temetőtöredékekből származó töredéksorozatok demográfiai elemzéseinek korlátolt lehetőségeire, nagy mértékű hibaforrásaira utalnak, amelyek megkérdőjelezik a kapott eredmények hitelességét, még akkor is, ha azokhoz a használatban lévő korrekciós módszerek alkalmazása segített hozzá.

1. táblázat. Az eltemetettek neme és halálozási életkora.
Table 1. Sex and age at death of the buried individuals.

Sorszám Serial number	Jelzés Signature	Nem Sex	Halálozási életkor Age at death
1.	1.	?	Infans I–II.
2.	2.	Férfi	Adultus–Maturus
3.	3.	Férfi	Adultus–Maturus
4.	4.	?	?
5.	5.	Nő	Juvenis–Adultus
6.	6.	?	?
7.	7.	?	Maturus
8.	2262.	Férfi	Adultus
9.	2322.	?	16–17
10.	2629.	Nő	Adultus
11.	2630.	Nő	41–45
12.	2631.	Férfi	Adultus–Maturus
13.	2633.	Férfi	36–40
14.	2634.	?	15–16

2. táblázat. Az eltemetettek nem és halálozási életkor szerinti megoszlása.
Table 2. Distribution according to sex and age.

Korcsoport – Age groups	?	Férfiak – Males	Nők – Females	Együtt – Altogether
Infans I.	0	0	0	0
Infans I–II.	1	0	0	1
Infans II.	0	0	0	0
Juvenis	2	0	0	2
Juvenis–Adultus	0	0	1	1
Adultus	0	3	1	4
Adultus–Maturus	0	2	0	2
Maturus	1	0	1	2
Senium	0	0	0	0
?	2	0	0	2
Összesen–Total	6	5	3	14

Kóros elváltozások és fogazat

A leletek közül a 2630. jelzésű objektumba temetett nő kulcscsontja fiatal korban történt törés nyomait viseli, szeméremcsontján pedig terhesség okozta elváltozások látszanak. A 2633. objektumból való férfiváz keresztcsontján és gerincének ágyéki szakaszán látható elváltozások, minden valószínűség szerint az egyén halálát is okozó

kóros folyamatok megnyilvánulásai. A kismedencében, az I. és II. keresztcsigolyán, valamint, a félig a keresztcsomhoz csontosodott V. ágyékcsigolyán, 0,5–1,0 cm nagyságú horpadások láthatók, melyeknek egyenetlenné vált felszínein sipolynyílások utalnak, feltehetően egy, a hasüregben kialakult tumor áttéteinek következményekénti súlyos gyulladási folyamatra.

A két megfigyelhető koponya közül, csak az adultus korú férfi (2262.) fogazatában fordult elő, a 32 fog között, két szuvas fog.

Taxonómia

Éry (1991) korábbi megállapításai szerint, a Heves megyei preszkíták körében, a cromagnoiddal kevert, dolichokran mediterrán típus lehetett domináns, de curvoccipitális, sőt planoccipitális brachyokran típusúak is megtalálhatóak voltak közöttük.

A jelen sorozat taxonómiaiilag egyetlen elemmezhető lelete igen robusztus, nagy méretekkel jellemezhető (3–4. táblázat), s a Kárpát-medencétől keletre fekvő területeken az őskorból ismert cromagnoid-nordoid variánsra emlékeztet.

3. táblázat. Főbb koponyaméretek és jelzők.
Table 3. Main cranial measurements and indices.

Martin No.	2633. ♂ Adultus	2630. ♀ Maturus	2634. ? Juvenis	Martin No.	2633. ♂ Adultus	2630. ♀ Maturus	2634. ? Juvenis
1	–	–	185 ?	50.	19	–	19
5	–	–	–	51.d.	45,5	–	38
7	–	33	–	51.s.	–	–	36
8	–	139 ?	–	52.d.	33	–	28
9	105	–	88	52.s.	–	–	30 ?
10	–	–	109 ?	54.	28	–	–
11	–	118	–	55.	55	–	41
12	–	111	–	57.	10,5	–	8
13	–	93	–	60.	–	–	48
16	–	27	–	61.	64	–	58
17	–	–	–	62.	–	–	43
20	–	–	–	63.	39	–	32
23	–	–	–	65.	–	110	111
26	138	–	126	66.	100	92	89
27	135 ?	–	136	69.	31	21	23
28	–	111	–	70.	–	52	51
29	118	–	110	71a	33	29	29
30	121 ?	–	124	8/1	–	–	–
31	–	89	–	17/1	–	–	–
40	113	–	–	20/1	–	–	–
43	–	–	93	9/8	–	–	–
44	–	–	90	47/45	88,1 ?	–	–
45	134 ?	127 ?	–	48/45	54,5 ?	–	–
46	101	–	89	52/51 d.	72,5	–	73,7
47	118	–	92	54/55	50,9	–	–
48	73	–	51				

4. táblázat. Főbb vázcsontméretek.
Table 4. Main postcranial measurements.

Martin No.	2633. ♂ Adultus		2629. ♀ Maturus		Martin No.	2633. ♂ Adultus		2629. ♀ Maturus	
	d	s	d	s		d	s	d	s
	Clavicula					Femur			
1	168	171	–	–	1.	–	475	416	–
6	37	38	–	–	2.	–	474	413	–
	Humerus				6.	–	29	24	–
1	344	–	–	–	7.	–	28	25	–
2	339	–	–	–	9.	–	35	31	–
4	63	–	–	–	10.	–	27	21	–
5	22	–	–	–	19.	–	47	39 ?	–
6	17	–	–	–		Tibia			
7a	64	–	–	–	1.	–	378	–	–
10	45	–	–	–	1b	–	374	–	–
	Radius				8a	–	38	–	28
1	256	–	–	–	9a	–	24	–	21
4	15	–	–	–		Fibula			
5	12	–	–	–	1.	–	367	–	–
	Ulna					Testmagasság – Stature			
1	–	–	–	–	Sjøvold		1723		1577
11	–	–	–	–					
12	–	–	–	–					

A Mezőcsáti kultúrabeli férfi és női koponyasorozatok metrikus paramétereit elsősorban a férfiak körében megfigyelhető tipológiai heterogenitást tükrözik, körükben elsősorban a koponya maximális szélessége és a nazális szélesség esetében jelentkezik szignifikáns heterogenitás, illetve ez azután a koponyajelző és a nazális jelző szignifikáns heterogenitását is magával vonja. A női sorozat esetében ilyesmi nem figyelhető meg, de az adatok itt sem utalnak tipológiai homogenitásra. A megelőző korszak Kárpát-medencei népcsoportjainak meglévő embertani leletei mennyiségileg azonban még nem elégségesek ahhoz, hogy el lehessen dönteni, helyi keveredés okozta-e a megfigyelhető heterogenitást, vagy taxonómiaiilag már eleve heterogén népcsoportok érkeztek a Kárpát-medencébe.

A Penrose-féle távolság-analízis eredményei

A Heves megyei Mezőcsát/preszkíta férfiak koponyasorozatának Penrose-féle (Penrose 1954) elemzésekor Éry (1991) bronz- és vaskori, Kárpát-medencei és medencén kívüli sorozatot összehasonlítva (a szignifikancia határát $C_R^2 \leq 0,197$, $p > 99,0\%$ -os szintnél vonva meg), arra a következtetésre jutott, hogy

- a Heves megyei sorozat a kazahsztáni késő-bronzkori Andronovo, a besszarábiai vaskori szkíta, valamint a submykénei + geometrikus görög sorozatokkal mutatott azonosságot, melyek közül viszont egyik sem lehetett a Heves megyei kora-vaskori népcsoport genetikai elődje;

• a Heves megyei adott népcsoport Penrose-hasonlóságai arra utalnak, hogy e Kárpát-medencei preszkíta népesség kialakulása a keleti sztyeppeövezetben játszódhatott le;

• a Heves megyeiek és az első pontban felsorolt másik három sorozat Penrose-kapcsolata Éry (1991) szerint azt jelzi, hogy „a Kr.e. I. évezred vizsgált időszakában az Észak-Pontustól Itáliáig és Szlovéniáig, nagyjából tehát DK-Európa térségében egy olyan embertani formakör volt elterjedve, amelybe a Heves megyei népesség és így Kárpát-medence adott térsége is lazán beletartozhatott” (Éry 1991).

A Ludas-Varjú dűlő lelőhelyen előkerült leletek vizsgálatával kapcsolatban elvégzett újabb Penrose-analízis során, nemcsak a sorozat bővítésére, hanem a női sorozatok bevonására is sor került (összevont férfi és női sorozatok (5–6. táblázat), utóbbiak Aleksejev és Debec 1964-es módszere szerinti standardizálását követően), s ugyanakkor módosult a szignifikancia-határ is, ezúttal ugyanis a szigorúbb 0,5%-os szint került alkalmazásra ($C_R^2 \leq 0,166$, $p > 99,5\%$). A rendelkezésre álló legfontosabb 10 Martin-féle koponyaméret (1, 8, 9, 17, 45, 48, 51, 52, 54, 55) alapján készült új elemzés egyrészt más Kárpát-medencei, másrészt Kárpát-medencén kívüli vaskori sorozatok egymás közötti Penrose-féle összevetését jelentette (7. táblázat).

5. táblázat. A Mezőcsáti (preszkíta) férfi koponyasorozat főbb metrikus paraméterei.
Table 5. Main metric parameters of the male cranial series from the Mezőcsát culture.

Martin No	N	$V_{\min}-V_{\max}$	\bar{x}	SD	SR	p %
1	16	174–201	184,3	6,74	110,49	30>p>10
8	16	130–150	140,4	6,48	129,61	5>p>2,5
9	19	92–107	98,4	4,25	96,52	70>p>50
17	11	127–144	136,9	4,99	101,82	50>p>30
20	14	110–123	116,3	3,54	88,49	70>p>50
45	5	132–135	133,6	–	–	–
47	10	106–118	112,8	4,76	67,95	95>p>90
48	13	63–73	66,2	3,44	83,99	90>p>70
51	14	38–45,5	42,0	2,15	119,58	30>p>10
52	14	28–35	31,9	2,11	110,90	30>p>10
54	12	20–28	25,0	2,52	140,15	5>p>2,5
55	13	44–55	50,9	3,55	122,29	30>p>10
66	12	92–112	101,5	5,16	81,92	90>p>70
8:1	14	69,5–84,3	76,3	4,70	146,90	1>p>0,1
17:1	11	71,3–79,1	75,3	2,29	73,77	90>p>70
20:1	13	60,4–65,4	62,9	1,91	76,52	90>p>70
9:8	15	64,8–74,8	70,1	3,29	99,59	50>p>30
47:45	4	80,0–88,1	85,5	–	–	–
48:45	5	47,8–54,5	50,3	–	–	–
52:51	14	70,5–83,3	75,9	3,66	73,11	95>p>90
54:55	11	364,0–59,1	46,3	11,83	288,99 !	0,1>p

6. táblázat. A Mezőcsáti (preszkíta) női koponyasorozat főbb metrikus paraméterei.
Table 6. Main metric parameters of the female cranial series from the Mezőcsát culture.

Martin No	N	V _{min} -V _{max}	\bar{x}	SD	SR	p %
1	18	169-189	175,7	5,21	89,88	70>p>50
8	17	127-143	134,4	4,86	101,25	50>p>30
9	19	87-100	94,0	3,29	76,53	90>p>90
17	10	123-137	128,3	4,14	88,04	70>p>50
20	12	104-117	109,8	3,70	97,26	50>p>30
45	7	120-135	126,1	-	-	-
47	13	97-120	108,0	7,58	116,66	30>p>10
48	15	56-67	62,0	4,04	106,20	50>p>30
51	15	38-43	40,3	1,75	103,01	50>p>30
52	14	29-34	30,9	1,41	83,14	90>p>90
54	15	21-27	23,9	1,58	92,92	70>p>50
55	15	42-52	47,5	2,80	103,69	50>p>30
66	13	84-105	94,2	6,23	107,48	50>p>30
8:1	16	71,7-84,1	76,8	3,64	113,85	30>p>10
17:1	10	71,1-80,6	74,3	2,72	87,79	70>p>50
20:1	12	59,1-68,8	62,8	2,61	104,37	50>p>30
9:8	15	64,4-74,6	69,9	3,10	93,78	70>p>50
47:45	4	78,9-84,2	84,6	-	-	-
48:45	5	46,3-55,0	49,8	-	-	-
52:51	14	73,2-84,2	79,1	3,31	66,2	95>p>90
54:55	15	44,0-58,1	50,6	4,31	105,17	50>p>30

7. táblázat. A Mezőcsáti és más vaskori sorozatok közti Penrose távolságok.
Table 7. Penrose distances between the series of the Mezőcsát culture and other series from the Iron Age.

	Sorozatok – Series	Mezőcsáti kultúra (férfiak+nők) Mezőcsát culture (males+females)
99,9>p>99,5	Submyc.-geom.periódus: Görögo.	0,123
	Hallstatt kultúra: Ny-Alpok vidéke	0,126
	Szkíták: Besszarábia	0,128
	Klasszikus periódus: Görögország	0,153
	Hallstatt kultúra: D-Németország	0,150
99,5>p>95,0	Hallstatt kultúra: Býči Skála	0,181
	Bosut k.: Hrtkovci-Gomolava II.	0,187
	Szkíták: Fekete tenger vidéke	0,231
	Gallok: Francia Marne-vidék	0,247
	LaTéne kor: K-Svájc	0,249
	Szkíták: Kárpát-medence	0,257
	Hallstatt-LaTéne kor: Bosznia	0,278
	Etruszkok	0,284
Kelták: Ny-Kárpát-medence	0,302	
95,0>p	Kelták: Csehország	0,313
	Szkíták: Közép-Dnjeper vidéke	0,315
	Hallstatt kultúra: Magdalenska Gora	0,387
	Kelták: Szlovákia	0,511

Az újabb vizsgálat megerősíti Éry (1991) eredményeit, de némileg bővíti is azokat. A Mezőcsáti kultúrabeli sorozat ugyanis a görögországi vaskori és a besszarábiai szkíta népcsoportokhoz való szignifikáns kötődései mellett ($P > 99,5\%$), kifejezetten szignifikáns azonosságot mutat közép-európai Hallstatt népcsoportokkal is, ami esetleg a Kárpát-medencei térség egyes Hallstatt népcsoportjaival való kapcsolatokra is utalhat. A jelenségre adható magyarázat a régészeti kutatások oldaláról várható, melyek keretén belül azonban még az is vita tárgyát képezi, hogy a Mezőcsáti kultúra kialakulását területeinken, keleti népcsoportok bevándorlása (Kemenczei 2003), vagy a Kárpát-medencei földművelők és keleti nomád népségek közötti intenzív kereskedelmi, s ezzel párhuzamosan, házassági kapcsolatok idézték-e elő (Metzner és Nebelsick 2000). A területen kronológiai előzménynek számító késő-bronzkori Kyjatice kultúrából, éppen ugyanarról a lelőhelyről, Ludas-Varjú dűlőről származó első csontvázas embertani leletek (Zoffmann 2008) azt sugallják, – jelenlegi adataink alapján legalábbis úgy tűnik – hogy a Mezőcsáti kultúra kialakításában a keleti népcsoportok és a közép-európai Hallstatt elemek mellett, a helyi autochton lakosságnak kevesebb szerep juthatott.

Irodalom

- Aleksejev, V.P., Debec, G.F. (1964): *Kraniometrija*. Moszkva.
- Bach, H. (1966): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. *Anthrop. Anz.*, 29: 12–21.
- Domboróczki L. (2004): Régészeti kutatások Ludas, Varjú-dűlőn 1998 és 2002 között (Előzetes jelentés). (Archaeological investigations at Ludas, Varjú-dűlő between 1998 and 2002. Preliminary report). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Budapest, 5–23.
- Ehgartner, W. (1948): Vier frühbronzezeitliche Schädel aus Oggau, Burgenland. *Arch. Austriaca*, 1: 1–26.
- Ehgartner, W. (1959): Die Schädel aus dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Hainburg, Niederösterreich. *MAGW*, 88–89: 8–91.
- Éry, K.K., Kralovszky, A., Nemeskéri, J. (1963): Történeti népségek rekonstrukciójának reprezentációja. (A representative reconstruction of historic populations). *Anthrop. Közl.*, 7(4): 1–90.
- Farkas, Gy. (1975): *A Délalföld őskorának paleoantropológiája*. CSc. dissz., Szeged.
- Gerhardt, K. (1953): *Die Glockenbecherleute in Mittel- und Westdeutschland. Ein Beitrag zur Paläanthropologie Eurafrikas*. Stuttgart. 106–133.
- Gerhardt, K. (1978): Paläanthropologie der Glockenbecherleute. *Fundamenta B/3, VIII/b, 2*, 265–316.
- Manouvrier, L. (1893): La détermination de la taille d'après les grandes os des membres. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 4: 347–402.
- Martin, R. (1924): *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena.
- Nemeskéri, J., Harsányi, L., Acsádi, Gy. (1960): Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthrop. Anz.*, 24: 70–95.
- Pearson, K. (1899): On the reconstruction of the stature of Prehistoric races. *Philosoph. Transact. of Royal Soc., Ser. A.*, 192: 169–244.
- Zoffmann, Zs.K. (2004): A bronzkori Kisapostagi kultúra embertani leletei Ordacsehi-Csereföld lelőhelyről. (Die anthropologische Funde der Kisapostag-Kultur aus dem Fundort Ordacsehi-Csereföld). *MQMQΣ*, 3: 383–389.

Zoffmann, Zs.K. (2006): A Hajdú-Bihar megyei újabb régészeti ásatásokról származó őskori embertani leletek. *DMÉ*, in press.

Levelezési cím: K. Zoffmann Zsuzsanna
Mailing address: H-1042 Budapest
Rózsa u. 36. VII. A.
Hungary
zoffmann@freemail.hu